

аталған поэмаларға эпикалық тийкар бола алмайды. Буның үстине кишигирим хәдийселер де, олардың артында турған идеялар да шығармалардың авторларының хақыкатлыкқа катнасларын, көзқарасларын ғана сәулелендириўге хызмет етеди. Булардың барлығы Х.Дәўлетназаров хәм О.Сәтбаевлардың биз таллап өткен шығармалары лирикалық поэма жанрының талабына сай жазылғанлығын аңлатады.

Әдебиятлар

1. Базарбаев Ж. Даналығы гөзаллыкқа уласқан шайыр. -Нөкис: «Билим», 2008; Пахратдинов Ә. х.т.б. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы. Сабақлык. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 2011, 342-345-бб; Есенов Ж. Поэзия жулдызы. -Нөкис: «Билим», 2003.
2. Дәўлетназаров Х. Дос болыў хәммениң қолынан келмес. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1994.
3. Сәтбаев О. Дөнбекшиген дүньясан. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1995.
4. Пахратдинов Ә. х.т.б. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы. Сабақлык. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 2011, 352-353-б.
5. Жәрімбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық кәсийетлери хәм раўажланыўы тарийхы. -Нөкис: «Билим», 2004.
6. Поспелов Г.Н. Теория литературы. -Москва: «Высшая школа», 1971.

РЕЗЮМЕ

Мақолада қарақалпақ шоирлари Х.Дәўлетназаровның «Эгасиз юрт», О.Сәтбаевның «Хаёт ташвишлари» асарлари мисолида 1990-йиллар қарақалпақ лирик поэмаларининг жанрий ўзига хослиги тадиқ қилинған.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящается изучению жанрового своеобразия каракалпакской лирической поэмы 1990-х годов на материале произведений Х.Даулетназарова «Земля без хозяина» и О.Сатбаева «Жизненные переживания».

SUMMARY

The article is devoted to the study of genre peculiarities of Karakalpak lyric poem of 1990 on the material of the books. Land with out a master by Kh. Dauletazarov by O.Satbaev.

Г.НУРЛЕПЕСОВАНЫҢ «КУМАР АНА» ДӘСТАНЫНДА ТАРИЙХЫЙ ОБРАЗЛАРДЫҢ СӘҮЛЕЛЕНИЎИ

Г.Оразбаева - қарақалпақ тили хәм әдебияты факультетиниң студенти
Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: образ, характер, тарихий шахслар, образ яратиш, бадий усул.

Ключевые слова: образ, характер, историческое лицо, создавать образ, художественный метод.

Key words: image, character, historical person, to create an image, artistic method.

Ғәрезсизлик дәўириндеги қарақалпақ әдебиятында әдебий жанрлардың басым көпшилигинде бурыннан дәстүрге айланған тарийхый образлардың дөрелиўи айрықша итибар қаратады. Елимизге белгили талантлы шайыра хәм журналист Гүлнара Нурлеспесованың дөретиўшилигине нәзер тасласақ, тарийхый образларды шебер сәулелендиргенлигин көремиз. Оның «Кумар ана» (тарийхый дәстан) шығармасында қарақалпақ хаял-қызларының хақықый дилўарлығының, батырлығының тымсалы болған Кумар ана образы шебер ашылады. Тарийхтан белгили болған Айдос бийдің генже иниси Мыржықтың хаялы хәм Ерназар бийди қарақалпақ халқының батыр перзенти етип тәрбиялаған Кумар ана Г.Нурлеспесованың шығармасында тарийхый қахарман сыпатында поэзиялық қатарлар арқалы жәнә де теренрек ашып бериледи. Уақыялардың избе – из баянланыўында, әсиресе шығармада тек ғана Кумар ана образы емес, Айдос бий, Мыржық, Ерназар сыяқлы тарийхый шахслардың характерлери уақыялар шеңберинде көрсетилип барылыўында автордың шеберлиги көзге тасланады.

Г.Нурлеспесова дәстанда Кумар ананың туўылыў хәм тәрбияланыў уақытларынан баслап сөз етеди. Бул жағынан халық аўызеки дөретиўшилигиниң бийбаха үлгилери есапланған дәстанлардағы батыр қызлар образының сүүретлениўине үнлес келеди. Мысалы:

Мың жети жүз сексенинде,
Тарийхтың өшпес күнинде,
Бир қыз дүньяға келипти,
Есенгелди мәхремниң үйинде
Кумар қойды оның атын,
Дүзетип бар салтанатын,
Бетин қақпай өсирипти,
Бийик тутып инабатын. [2:73]

-деген қатарларда көриўге болады.

Сондай-ақ, Кумардың жаслайынан зийрек, заман сиясатынан хабарлы, ақ-қараны таныған, сөзлери шақмақтың тасындай, сын-сымбаты көрген көзди

Жуўмақлап айтқанда, Х.Дәўлетназаров пенен О.Сәтбаевлардың таллаўға тартылған лирикалық поэмалары ғәрезсизлик дәўири қарақалпақ әдебиятын раўажландырыўға қосылған белгили үлес болып, оларды миллий лиро-эпикалық поэзия контекстинде еле де теренрек изертлеў аты аталған жанрдың ашылмай атырған қырлары туўралы әҳмийетли илимий-теориялык жуўмақлар ислеўге жәрдем береді деп ойлаймыз.

куўандыратуғын болып камалға келиўи қосық қатарларында дәл сүүретленеди. Ел басқарған Айдос бийдің иниси Мыржыққа Кумарды сорап келиўи, Кумар хәм Мыржықтың бирин-бири кәлеп, разылық берийи төмендеги қатарларда көринеди:

Қыз еди ол тәрбиялы,
Ақыллы хәм де саналы.
Сонлықтан да оны Мыржық,
Өзине мүнәсип санады. [2:74]
Мыржық та болды төрели,
Палўандай ири денели,
Мәрт туўылған Кумардың да,
Жигитти кеўли қәледі. [2:75]

Шайыр Кумар ананың өмирлик яр таңлаўдағы зийреклигин көрсетиўи арқалы Мыржық образын терен ашып көрсетеди. Мыржықты тарийиплеўдеги теңеўлери қарақалпақ дәстанлардағы батырларды еслетеди:

Жаўырынлары қақпақтай,
Билеклери тоқпақтай,
Нәзери өткир Мыржықтың,
Сөзлери еди шақмақтай. [2:75]

Халық еки жасқа ырза болып, шаңарақ тиклеўине пәтия береді хәм үлкен той болады. Бирин-бирине жарасықлы жаслар татыў жасап, үлкен-кишиниң теңдей хәўесин келтирип, халыққа үлги болады. Олар сырттан қаншелли бахытлы көринсе де, өзи жасап атырған заманға кеўли толмайды. Шығармада автор буның себебин еки жастың халықты шын кеўилден сүйип, елиниң азатлығын тилейтуғынлығында деп көрсетеди. Ханның аяўсыз түрде салық салыўынан халықтың күн көриси-ниң қыйынласып атырғаны Мыржық пенен Кумардың тынышын алады. Салық жыйнаўда олар бир ағасының, бири атасының ислерине кеўли толмайды. Мыржықтың «өзи атқа минбесе де» халық пенен бирге мақсетине жетиўди ойлаўы, бул исте Кумардың да оны қоллап - қуўатлаўы төмендеги қатарлар арқалы баянланады:

«Салық барған сайын артар,
Қашанғы халық жәбир тартар,
Елим деп шықса ерлери,
Бул елде де таңлар атар.» [2:77]

-деген ўақтында «Елиң азат болмаса, Еллигиннен не пайда?» деп, Мыржықты мақуллайды.

«...Азат болса пүткил елиң,
Бахтың бәлент болар сениң,
Елдің атын ер шығарар
Елдің мәрти болғыл, бегим!» [2:77]

Г.Нурлеспесова усы тәризде ўақыяларды баянлаў барысында да қахарманлардың ишки кеширмелерин жеткерип беріў арқалы образды айкынластырады.

Халықтың азат ел болыўы жолындағы ҳәрекетлеринен қорыққан хан ҳийле қылып, алдап, Мыржықты өлтиреді. «Батыр - аңқаў, ер - гөдек» дегенидей, хан ҳийлесиниң қурбаны болған инисиниң бундай өлим табыўы, өзи билдирмегени менен, Айдосты иштен қатты қыйнайды. «Аўзы бослар» «өз инисин өлтирипти» деген гәплерди тарқатады. Усы орында Қумардың ақыллылығы және көзге тасланады. Ол болған ўақыяның төркиниң аңлап, жалғыз жәдигери Ерназарды қәуиптен саклаў ушын ата үйине барып қоныслайды. Жазықсыз кеткен қостарының өшин алыў ушын Тумаристей гүреске шығыўды да ойлайды. Бирақ төрт жасар улының жағдайынан қәўетерленип кейин қайтады хәм улын әкеси сыяқлы мәрт етип тәрбиялайды.

«Жаксының улы» деп, халықтың да Ерназарды қорғаўын хәм Ерназардың да батыр болып өсиўин баянлаған қатарларда дәслепки Ерназар бий образы ашылады.

Жаслайынан ақыл болды,
Өзи мыңға татыр болды,
Мәрт анасы үйреткендей,
Халқын сүйген батыр болды. [2:82]

Елин сүйген Ерназар атасының жолынан барып, ханнан кек алыўды кеўлине түйеди. Жылдан жылға өскен салықтың себебинен халық көтериликке шығады. Соңында Айдос бийдің басқа ханға қосылыў ҳақында пикирин билген халық, оны қоллап қуўатламайды. Бул ўақыядан Қумар ана Ерназарға дурыс жуўмақ шығарыўды уқтырады. Ерназар бий болғанынан соң, алпыс бийди жәмлеп, бир алманы алпыс бөлип аўызбиршиликке тымсал қылады. Еркін ел болыўға бел байлап, халық көтерилисине бас болады. Хан гүресип, жеңе алмаслығын билип, және ҳийле жолына өтеди. «Ерназардың басын алған адамға мол саўға бар» - деп, оның өз адамлары арасынан жансыз излейди хәм нийетине жетеди. Сатқын сырттан Ерназарды атқан ўақтында бирлестирген алпыс бий де қасына бара алмайды. Олардың арасынан сатқын шыққанына өкинип баратырған Ерназарды көрген мәрт анасы Қумар оған тәселле берип, былай дейди:

- Ыңырсыма, әзиз улым,

Бир баска бир келер өлим,
Өлгенде де мәрт болып өл
Жаўға алдырмағыл сырын. [2:90]

Бул қатарларда да Қумар ананың сабырлылығы, өзін тута билиўи көзге тасланады. Анасының ырзалығын еситкен перзент қыйланбай жан тапсырады. Тирилинде жанына келе алмаған жасаўыллар өлгеннен кейин келип басын алады. Сонда Қумар ана қәхәрленип, «өлгеннен кейин келип басын алған нәмәртсен» деп, баласының геллесин жуўып тарайды. Соң геллени қайтып берип жибереди. Халық оның мәртлигине және таң қалады. Хан Ерназардың уллерын өлтиреді, тек ғана қыз көйлек кийип сегиз айлық улы аман қалады. Жалғыз улының өлими хәм ақлықларының тәғдири ананы қыйнайды, бирақ шыдамы төзбейди. Қумар ананы көрип, азап беріўге қуштар болған хан, келини екеўин алдырады. Олардың алдына зер табақ қояды. Қумар зер табақтың бетин ашқанда өз баласының геллесин көреді...

Г.Нурлеспесованың тарийхый фактлерге таянған халда жазған бул шығармасы қосық қатарлары арқалы санамызға және де тереңирек синеңди. Сол ушын да тарийхый образларды жаратыўда, әсиресе Қумар ананың мәртлигин көрсетиўде шайыраның ойлап табыўшылығының жоқары, ҳақыйкый талант ийеси екенлигин билдиреди. Шығарманың соңында халық арасындағы «ханды жеңген Қумар Ана» деген тарийиптиң не ушын айтылатуғыны ашық көрсетиледи. Зер табақты көрген ана оған қарата былай дейди:

- Өлсенде әзизсең шырағым,
Ырзаман сеннен қарағым,
Тәнің алынса да басын
Ийелепсең ханның табағын.
Турған табағың алтын, зер
Ханның асынан тата бер
Қатынлары менен сарайда
Бәзим қурып жатабер» [2:93]

Усы гәплерди еситкен хан «Ерназар қайдан мәрт десем, анасы мәрт екен ғой» деп сарайдан шығып кетеди. Қолына қурал алып саўашқа шықпаса да Қумар ана залым ханды сөз бенен жеңеди. Усындай мәрт қарақалпақ хаялының образын шайыра төрт қатарлы, 204 куплет шығармаға избе-из жәмлестире алған. Жан ушын жан деместен, перзентиниң өшин алыўға халыққа разылық бермей, иштен өртенип турса да халықты тоқтатқан Қумар ананың атын әсирлер даўамында халық ардақлап келген. Г.Нурлеспесова мине, усы тарийхый образды поэзиялық қатарлар арқалы терең сәўлелендирип ғәрезсизлик дәўириндеги қарақалпақ поэзиясын және бир баҳалы тарийхый шығарма менен байытты.

Жуўмақлап айтқанда, шайыра Г.Нурлеспесова мәртлик тымсалының жаңа образын жаратып жас талантлар ушын үлги бола алады.

Әдебиятлар

1. Ахметов С., Султанов К. Әдебияттаныў. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1987.
2. Нурлеспесова Г. Ақ сағымлар. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 2011.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада Гулнара Нурлеспесованиң ўз ижодида тарихий образларни яратиш маҳорати, воқеалар кетмакетлигини кўрсатишдаги бадийи услуби кўрсатилган. Асардаги образлар халқ оғзаки ижодиниң бебаҳо намуналари ҳисобланган достонлардаги ботир қизлар, тарихий шахслар образлари билан қиёсан ўрганилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается мастерство Гульнары Нурлеспесовой в создании исторических образов и использование художественного метода в повествовании последовательных событий. Образы отважных девушек описываются в дастане «Кумар ана» в сопоставительном плане с образами известных исторических лиц в дастане.

SUMMARY

The article deals with the skill of Gulnara Nurlepsova in creating historical images using the artistic method in the narration of events. The characters of the brave girls in the epos «Kumar ana» have been studied comparatively with the characters of historical persons from the epos.